

© Editura Lumea Credinței – 2019
pentru prezenta ediție

Editor: **Lumea Credinței SRL**
Str. Traian nr. 155, cod postal 024042,
sector 2, București
Tel. 031 422 84 23
e-mail: razvan.bucuroiu@lumeacredintei.com

Director: **Răzvan Bucuroiu**
Consilier editorial: **Răzvan Codrescu**

Distribuție:
S.C. Supergraph S.R.L.
Str. Ion Minulescu nr. 36
031216, sector 3, București
Tel.: 021/320.61.19; 021/319.10.83
Fax: 021/319.10.84

ION ALEXANDRU MIZGAN

CRUCIADA A PATRA (1202-1204)

**Urmări în lumea Bizanțului
și în lumea românească
(secolul al XIII-lea)**

Cu un cuvânt înainte de
Sever Dumitrașcu

 **Lumea Credinței**
editura

București

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MIZGAN, ALEXANDRU
Cruciada a Patra : urmări în lumea Bizanțului și în
lumea românească / Ion Alexandru Mizgan ; cu un cuv. înainte
de Sever Dumitrașcu. - București : Lumea credinței, 2019
Conține bibliografie
ISBN 978-606-8756-61-5
I. Dumitrașcu, Sever (pref.)
94

CUPRINS

<i>Argument editorial: O Cruciadă contra creștinilor?!</i>	9
<i>Cuvânt înainte</i>	12
<i>Abrevieri</i>	15
<i>Introducere</i>	17

Capitolul I

CRUCIADA A PATRA. SURSE. ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI

I.1. Cruciadele – marea provocare a istoricilor	28
I.1.1. Preliminarii	28
I.1.2. Scrierea istoriei Cruciadelor	31
I.1.3. Cruciadele târzii	39
I.1.4. Cruciații latini în Țara Sfântă și Mediterana	41
I.1.5. Cruciadele în sinteze de istorie a Imperiului Bizantin	42
I.1.6. Cruciadele în preocupările istoriografiei românești	45
I.2. Cruciada a Patra: Surse. Literatura și istoricul problemei în general și în istoriografia românească	50
I.2.1. Surse primare	50
I.2.2. Literatura Cruciadei a Patra	59
I.2.3. Cruciada a Patra la 800 de ani. Simpozioane și comemorări	80

Capitolul II

CONTEXTUL POLITIC ȘI RELIGIOS ÎN PREAJMA DECLANȘĂRII CRUCIADEI A PATRA

II.1. Evoluția conceptului de „război sfânt” în Biserică. Geneza Cruciadelor	91
---	----

II.2. Evoluția relațiilor dintre bizantini și apuseni de la Marea Schismă (1054) până la Cruciada a Patra (1204).....	102
II.2.1. Momentul 1054 în confruntarea dintre Constantinopol și Roma.....	102
II.2.2. Bizanțul și apusenii în vremea primelor Cruciade	110
II.2.3 Relațiile dintre bizantini și lumea musulmană în timpul Cruciadelor	138
II.2.4 Bizanțul și Veneția până la Cruciada a Patra	143

Capitolul III

PREGĂTIRI PENTRU O NOUĂ CRUCIADĂ

III.1. Papa Inocențiu al III-lea – inițiatorul Cruciadei a Patra.....	151
III.2. Predicarea Cruciadei și închegarea primei armate cruciate	157
III.3. Enrico Dandolo – dogele Veneției și cruciații francezi.....	163
III.4. Bonifaciu de Montferrat – conducătorul cruciaților.....	172

Capitolul IV

DEVIEREA CRUCIADEI. ASEDIUL ȘI DEVASTAREA CONSTANTINOPOLULUI

IV.1. Devierea Cruciadei.....	179
IV.1.1. Cruciații la Veneția.....	180
IV.1.2. Cucerirea cetății Zara.....	183
IV.1.3. Devierea Cruciadei spre Constantinopol.....	193
IV.2. Asediul Constantinopolului.....	200
IV.2.1. Primul atac asupra Constantinopolului.....	200
IV.2.2. Fuga lui Alexios al III-lea și restaurarea lui Isaac al II-lea Anghelos.....	203
IV.2.3. Cruciații la Constantinopol. Tensiuni cu Alexios al IV-lea.....	206
IV.2.4. Al doilea atac asupra Constantinopolului.....	213

IV.3. Cucerirea și devastarea Constantinopolului	224
IV.3.1. Jefuirea Constantinopolului	224
IV.3.2. Alegerea și încoronarea noului împărat	232
IV.3.3. Papa Inocențiu al III-lea și noii stăpâni ai Constantinopolului.....	234

Capitolul V

URMĂRILE CRUCIADEI A PATRA ÎN LUMEA BIZANȚULUI

V.1. Împărțirea Bizanțului între cruciații apuseni	240
V.2. Împărații latini la Constantinopol (1204-1261).....	244
V.3. Reacția bizantină: Imperiul de Trapezunt; Regatul de Epir; Imperiul de la Niceea.....	256
V.4. Prăpastia psihologică dintre bizantini și latini.....	263
V.5. Recucerirea Constantinopolului din mâinile latinilor (1261)	266
V.6. Comorile spirituale ale Bizanțului la Veneția	276
V.7. Situația Bisericii din Constantinopol în timpul Imperiului latin	297
V.7.1. Politica Papalității față de bizantini.....	297
V.7.2. Discuții teologice între latini și bizantini în vremea Imperiului latin de Constantinopol (1204-1261).....	302

Capitolul VI

URMĂRILE CRUCIADEI A PATRA ÎN LUMEA ROMÂNEASCĂ

VI.1 Confruntarea dintre Latini și Imperiul româno-bulgar.....	306
VI.2. Români balcanici între Noua și Vechea Romă.....	319
VI.3 Papalitatea, Regatul Ungariei și românii „schismatici” după Cruciada a Patra.....	325

Respect pentru oameni și cărți.

VI.4. Ofensiva Papalității în Răsăritul creștin după Cruciada a Patra.....	331
VI.4.1. Politica Papalității de supunere a „schismaticilor”.....	331
VI.4.2. Ofensiva Papalității în Rusia, Serbia și Bulgaria după Cruciada a Patra.....	335
<i>Considerații finale</i>	339
<i>Bibliografie</i>	342
<i>Anexe</i>	369

Argument editorial

O Cruciadă contra creștinilor?!

Aveți în față o carte muncită. Redactată cu acrivie, intens documentată, folosind surse dintre cele mai variate și mai serioase sub raport științific. Dar scrisă și cu durere, cu responsabilitate, cu dublă probitate: lăuntrică și evenimentială. Pentru că această *Cruciadă a patra* din anul 1204 a „omologat” fractura lumii creștine, ruptura definitivă dintre Răsărit și Apus, dezbinarea Europei din perspectivă confesională. Și ce a urmat după acest moment funest? Divizare la divizare, fractură la fractură – o uriașă pulverizare a unității creștine, dar și o maculare definitivă a duhului păcii în Hristos. Europa Occidentală a căzut pradă conflictelor religioase până în secolul al 18-lea (culminând cu Războiul de 30 de ani), iar Orientul creștin a zăcut sub ocupația Islamului în variantă otomană, fiind sufocat în plinătatea exprimării lui spirituale, culturale, naționale și politice. O teribilă amputare! Dar iată că nu Schisma de la 1054 a marcat ruptura efectivă dintre geografiile creștine cu formele lor proprii de expresie, ci tocmai această invazie/ ocupație violentă, samavolnică a Bizanțului a definitivat ceea ce Humbert (viitorul Papă Ștefan al IX-lea) și Mihail Cerularie (Patriarh al Constantinopolului) – din prea mare orgoliu, impulsivitate și orbire – au generat atunci, în veacul al unsprezecelea, prin anatema reciprocă. Desigur, dacă citești argumentele lor, observi cu ușurință faptul că anumite „învinuiri” nu țin de știința teologiei, ci mai mult de prejudecăți exprimate teologic, ambalate ca atare, care vizează inclusiv tradiții colaterale disputei, însă specifice fiecărei arii geografice ori acoperiri etnice. O confuzie de termeni (exceptând *Filioque*, dogmă clară în totalitatea ei), suprapusă peste un joc de orgolii, care a schimbat soarta umanității!

Așadar, studierea în profunzime a evenimentelor de la 1204, cu toată suita lor de schimbări de paradigmă comunicațională, de malversațiuni și abuzuri, de trădări și mistificări asupra realității, este profund necesară, este obligatorie, așa zice, în *înțelegerea* a

Capitolul I

CRUCIADA A PATRA. SURSE. ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI

I.1. Cruciadele – marea provocare a istoricilor

I.1.1. Preliminarii

S-a spus că în istoria omenirii Cruciadele reprezintă una dintre marile epopei ale istoriei universale. Despre Cruciade s-a scris mult în decursul istoriei. Fenomenul complex al Cruciadelor s-a bucurat de o mare atenție din partea istoricilor, mai vechi sau mai noi, existând în prezent o extrem de bogată literatură în această problematică. Cercetătoarea franceză Cécile Morrisson¹, expertă în numismatică și studii bizantine, afirma că puține fenomene istorice au stârnit atâta patimă în rândul istoricilor precum Cruciadele².

Într-o recentă lucrare dedicată Cruciadelor, istoricul britanic Thomas Asbridge³ afirma: „De-a lungul secolelor, Cruciadele au reprezentat obiectul unor interpretări extraordinar de variate: au fost aduse ca exemplu de nebunie a credinței religioase și de sălbăticie originală a naturii umane sau promovate ca expresii glorioase ale cavalierismului creștin și ale colonialismului civilizator. Au fost înfățișate drept un episod negru în istoria Europei – când hoardele hămesite ale lacomilor barbari occidentali au pornit atacuri neprovocate, hrăpărețe asupra rafinaților musulmani nevinovați –, ori apărate drept războaie îndreptățite, declanșate de agresiunile musulmanilor și întreprinse

pentru recuperarea teritoriului creștin. Cruciații înșiși au fost zugrăviți atât ca niște brute avide după pământ, cât și ca soldați-pelerini, inspirați de o pietate ferventă; rivalii lor musulmani au fost de asemenea reprezentați ca asupritori tiranici, ca fanatici absoluți, dar și ca pioase modele de onoare și clemență. Cruciadele medievale au mai fost întrebuințate și ca oglindă a lumii moderne, atât prin crearea unor legături firave între evenimentele recente și trecutul îndepărtat, cât și prin dubioasa practică a paralelismului istoric. Prin urmare, pe parcursul secolului al XIX-lea, francezii și englezii au folosit amintirea Cruciadelor pentru a-și susține moștenirea imperială; în același timp, în unele segmente ale lumii musulmane, secolele XX și XXI au adus o tendință tot mai puternică de a echivala luptele politice și religioase cu războaiele religioase petrecute cu nouă secole înainte⁴.

Pentru cei mai mulți istorici, epoca Cruciadelor reprezintă una dintre cele mai provocatoare perioade din istoria omenirii, care a influențat lumea atât din punct de vedere economic, cât și din punct de vedere cultural și religios. Dacă la început problematica religioasă a ocupat un rol primordial în studierea Cruciadelor, în decursul timpului s-a trecut la examinarea altor aspecte. Spre exemplu, bizantinologul Alexander A. Vasiliev arăta că prima țară care a înțeles pe deplin importanța Cruciadelor a fost Franța, care prin intermediul Academiei Franceze și apoi prin Institutul Național, oferea, din prima decadă a veacului al XIX-lea, un premiu pentru cea mai bună lucrare care avea drept scop cercetarea influenței Cruciadelor asupra libertății cetățenești a popoarelor Europei, asupra civilizației lor și a progresului cunoașterii, și nu în ultimul rând, asupra comerțului și a industriei². În anul 1808, Academia Franceză a premiat două lucrări în această direcție. E vorba de operele a doi istorici, unul german, Arnold Hermann Ludwig Heeren³, și altul francez, Maxime de Choiseul-Daillecourt⁴.

¹ Cécile Morrisson și-a făcut ucenicia în preajma cunoscutului bizantinolog francez Paul Lemerle, cel care a fost președintele fondator al Asociației Internaționale de Studii Bizantine (AIEB). Și-a desfășurat activitatea la Centrul Național Francez de Cercetări Științifice (CNRS); a fost director executiv al Departamentului *Medailles de la Bibliothèque Nationale* din Paris.

² Cécile Morrisson, *Cruciadele*, traducere de Răzvan Junescu, Editura Meridiane, București, 1998, p. 153.

³ Thomas Asbridge este profesor la Universitatea din Londra fiind considerat unul dintre cei mai avizați specialiști din vremea noastră în istoria și problematica Cruciadelor.

¹ Thomas Asbridge, *Cruciadele. Istoria războiului pentru eliberarea Pământului Sfânt*, traducere de Cornelia Dumitru și Miruna Andriescu, Editura Polirom, Iași, 2011, pp. 17-18.

² A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazăru, studiu introductiv de Ionuț-Alexandru Tudorie, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 386.

³ A. Heeren, *Versuch einer Entwicklung der Folgen der Kreuzzuge für Europa*, Göttingen, 1808, *apud* A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 386.

⁴ Maxime de Choiseul-Daillecourt, *De l'influence des croisades sur l'état des peuples de l'Europe*, Paris, 1809. Ultima ediție a lucrării în limba franceză a văzut lumina tiparului la New York în anul 2011 (350 pagini).

Legat de abordarea istorică a fenomenului cruciat trebuie să menționăm faptul că în prezentarea Cruciadelor istoricii din spațiul creștin abordează deseori problematica dintr-o perspectivă creștină, fiind influențați de anumite prejudecăți legate de lumea islamică. Istoricul Thomas Asbridge de la Universitatea din Londra a atras atenția asupra acestui aspect și a încercat, în ultima lui lucrare dedicată Cruciadelor, să ofere o perspectivă asupra acestui fenomen care să asigure și viziunea lumii islamice asupra Cruciadelor¹. Pe de altă parte, istoricul american Thomas F. Madden atrage atenția, într-un recent studiu, că lumea creștină în Evul Mediu a fost ținta lumii musulmane. În timp ce musulmanii pot fi pașnici, islamul s-a născut în război și astfel s-a și dezvoltat. Istoricul american arată că de pe vremea profetului Mahomed expansiunea musulmanilor s-a făcut mereu prin sabie. Prin urmare, ar fi greșit să-i considerăm pe creștinii occidentali din Evul Mediu drept niște fanatici paranoici. Istoricul american este de părere că strigătul de ajutor al creștinilor răsăriteni din secolul al XI-lea a dat naștere Cruciadelor, după ce războinicii musulmani au lovit creștinii cu o forță extraordinară în Palestina, Siria și Egipt².

Legat de fenomenul complex al Cruciadelor trebuie să remarcăm faptul că în vremea noastră Cruciadele medievale sunt puse într-un paralelism istoric cu evenimente din istoria recentă sau contemporană. Profesorul Thomas Asbridge arată că pe parcursul veacului al XIX-lea francezii și englezii s-au folosit de memoria Cruciadelor pentru a-și justifica moștenirea imperială³. La rândul lor, liderii islamiști de azi nu pierd nicio ocazie de a-i avertiza pe credincioșii musulmani că Occidentul intenționează să declanșeze o nouă Cruciadă împotriva Islamului prin cucerirea de noi teritorii aflate în stăpânirea musulmanilor. Așa s-a întâmplat după remarcarea președintelui american George W. Bush din septembrie 2001, în urma atentatelor teroriste din New York ale fundamentalistilor islamici, în care președintele american a afirmat că lupta sau „Cruciada” împotriva terorismului va dura timp îndelungat. Aceste afirmații ne confirmă paralelismul de care aminteam mai devreme.

¹ Thomas Asbridge, *op. cit.*, p. 18.

² <http://lumea.catholica.ro/2011/04/adevarata-istorie-a-cruciadelor/>

³ Thomas Asbridge, *op. cit.*, p. 18.

I.1.2. Scrierea istoriei Cruciadelor

Prima serie a acestor expediții militare, numite de obicei **Cruciadele clasice**, a avut loc între anii 1095-1271¹, iar cea de-a doua serie, numite de istorici **Cruciadele târzii**, a avut loc între anii 1396-1456. Dacă primele Cruciade au avut ca țintă eliberarea Ierusalimului și a Țării Sfinte de sub musulmani, cea de-a doua serie a Cruciadelor viza oprirea ofensivei otomanilor în spațiul european. Cercetătoarea Florentina Căzan, în lucrarea sa dedicată fenomenului cruciat, atrage atenția asupra unui fapt, semnalat și de Nicolae Iorga, A. S. Atiya, J. J. Saundres, K. M. Setton și de alți istorici, anume că fenomenul cruciat ca expresie de luptă s-a menținut *de jure*, atâta timp cât în spațiul european s-a simțit pericolul otoman, adică până în secolul al XVII-lea². Aria de cercetare a istoriografiei cruciate din acest capitol are în vedere doar o privire generală asupra **Cruciadelor clasice** din secolele XI-XIII, respectiv o prezentare detaliată a surselor primare și a literaturii care vizează Cruciada a Patra, care face obiectul acestei lucrări.

Istoria Cruciadelor a început să fie scrisă mai ales din veacul al XVII-lea, atunci când Jacques Bongars (1554-1612), un savant și diplomat francez, a adunat mai multe lucrări ale scriitorilor francezi cu privire la Cruciade în lucrarea *Gesta Dei per Francos* (Hanovra, 1611)³. Despre istoria Cruciadelor în această perioadă a scris și britanicul Thomas Fuller (1608-1661), cleric și istoric, care a publicat în anul 1639 lucrarea *The History of the Holy Wars*⁴. La mijlocul secolului al XVII-lea, în anul 1648, a început publicarea colecției de surse istorice bizantine intitulată

¹ Ludovic al IX-lea (1226-1270), regele Franței, a fost protagonistul ultimei Cruciade clasice inițiată în anul 1270, în care acesta își va pierde viața. Rând pe rând Statele creștine din Orient vor fi cucerite de musulmani: Antiohia în 1268, Tripoli în 1289. În anul 1291, după un asalt foarte violent, cade în mâinile musulmanilor cetatea Acra, ultimul centru de rezistență creștină din Răsărit.

² Florentina Căzan, *Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi*, Editura Academiei Române, București, 1990, p. 11.

³ Cécille Morrisson, *op. cit.*, p. 6.

⁴ Ediția din anul 1840 a acestei lucrări apărută la Londra poate fi citită online la adresa <http://archive.org/stream/historyofholyywar00fullrich#page/n5/mode/2up>.

Respect pentru oameni și cărți

*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (Byzantine du Louvre)*¹, sub patronajul regelui Ludovic al XIV-lea, la imprimăria regală, avându-l ca îndrumător pe Philippe Labbe (1607-1667), care îi face cunoscuți pe autorii bizantini din vremea Cruciadelor². Un alt cercetător apusean care s-a oprit asupra studiului fenomenului cruciat a fost francezul Louis Maimbourg, cleric și iezuit din Lorena³.

În secolul al XVIII-lea scriitorul iluminist Voltaire⁴ (1694-1778), un anticreștin declarat, va face referire în mod ironic la Cruciade, numindu-le „*une maladie epidemique*”⁵, în lucrarea *Essai sur les moeurs et l'èsprit des nations*⁶, în care abordează istoria Europei de la Carol cel Mare (768-814) la Ludovic al XIV-lea (1643-1715). Primele istorii moderne ale Cruciadelor le datorăm istoricilor germani Friedrich Wilken (1777-1840) și Heinrich von Sybel (1817-1895)⁷. Friedrich Wilken a fost primul dintre istoricii germani care s-au ocupat de istoria Cruciadelor⁸. Heinrich Karl von Ludolf Sybel s-a făcut cunoscut prin studii critice cu privire la istoria Evului Mediu, respectiv a Cruciadelor⁹. În Franța, Joseph François Michaud (1767-1839), membru al Academiei Franceze, a adus o contribuție importantă la istoria Cruciadelor. În anul 1811 a apărut primul volum din lucrarea *Histoire des croisades*. În anii 1830 și 1831 el a călătorit

¹ Titlul complet al lucrării este: „*De byzantine historiae scriptoribus ad omnes per orbem eruditor protreptikon*”, iar până în anul 1711 au apărut 34 de volume din această colecție.

² A. A. Vasiliiev, *op. cit.*, p. 52.

³ Louis Maimbourg, *Histoire des croisades pour la delivrance de la Terre-Sainte*, Paris, 1675-1676; Cécile Morrisson, *op. cit.*, p. 6; Lucrarea lui Maimbourg a fost tradusă și editată în engleză de John Nalson sub titlul *The History of the Crusade, or, The Expeditions of the Christian Princes for the Conquest of the Holy Land*, London, 1785, 410 pagini. Cea mai recentă ediție în limba engleză a fost publicată în anul 2012 de General Books.

⁴ Numele său complet este *Francois-Marie Arouet de Voltaire* și este cunoscut pentru atitudinea sa vehement anticreștină, motiv pentru care a și condamnat expedițiile cruciate în Orient.

⁵ <http://www.historytoday.com/jonathan-phillips/call-crusades>

⁶ Voltaire, *Essai sur les moeurs et l'èsprit des nations*, Paris, 1756.

⁷ Cécile Morrisson, *op. cit.*, p. 6.

⁸ E vorba de lucrarea *Geschichte der Kreuzzuge nach morgenlandischen und abendlandischen Berichten*. 7 Teile (8 Bucher), Leipzig, 1807-1832, care conține aproape 5000 de pagini.

⁹ Heinrich Karl von Ludolf Sybel, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Dusseldorf, 1841, Leipzig 1881. În anul 1861 a fost tradusă parțial și în limba engleză.

chiar în Răsărit, respectiv în Siria și Egipt, pentru a-și concretiza cercetările în această direcție, prin adunarea de materiale suplimentare pentru această lucrare. Lucrarea *Histoire de croisades* a apărut în formă finală în 6 volume la Paris, în 1840¹. Unii cercetători consideră această lucrare a lui Michaud un punct de reper major în istoriografia europeană consacrată Cruciadelor. O altă lucrare importantă a lui Michaud se intitulează *Biblioteque des croisades*² și conține fragmente din anumite cronici europene și răsăritene, arabe și turcești, privitoare la Cruciade³. Savantul englez Charles Mills (1788-1826), unul dintre cei mai mari istorici ai vremii sale, a publicat în anul 1820 lucrarea *The History of the Crusades for the Recovery and Possession of the Holy Land* (2 volume)⁴. El a criticat în această lucrare viziunea istoricului și filozofului David Hume și percepția istoricului Eduard Gibbon cu privire la Imperiul Bizantin. În 1874 istoricul și clericul englez George William Cox (1827-1902) a publicat o lucrare dedicată Cruciadelor, care a fost retipărită de mai multe ori⁵. În anul 1894 trei cercetători englezi, Thomas Andrew Archer, Charles Lethbridge Kingsford, Henry Edward Watts, au publicat o istorie a Cruciadelor⁶. La sfârșitul secolului al XIX-lea, *Societe de l'Orient Latin* a publicat numeroase cercetări critice întreprinse de istorici germani și francezi în *Revue de l'Orient Latin*⁷.

Din prima jumătate a secolului al XX-lea apar lucrări mai ample cu privire la Cruciade dintre care amintim pe cele semnate de Rene Grousset⁸ (1885-1952) și Steven Runciman⁹ (1903-2000).

¹ <http://www.newadvent.org/cathen/10277a.htm>.

² Această lucrare a lui Michaud a fost tipărită în 4 volume la Paris, în anul 1829.

³ Cécile Morrisson, *op. cit.*, p. 6.

⁴ Ediția a doua a cărții a văzut lumina tiparului în anul 1821. Lucrarea a fost reeditată și în anul 1844 și poate fi citită online la adresa: http://books.google.ro/books?id=BQ0MAAAAYAAJ&pg=PA5&hl=ro&source=gs_selected_pages&cad=3#v.

⁵ G. W. Cox, *The Crusades*, London, 1874. Ultima ediție a văzut lumina tiparului în anul 2016.

⁶ Thomas Andrew Archer, Charles Lethbridge Kingsford, Henry Edward Watts, *The Crusades*, London, 1894, 787 pagini.

⁷ Colecția *Revue de l'Orient Latin* reprezintă un set de 12 volume de documente medievale care au fost publicate între 1893 și 1911.

⁸ Rene Grousset, *Histoire des croisades et du Royaume franci de Ierusalem*, 3 vol., Paris, 1934-1936.

⁹ Steven Runciman, *A History of the Crusades*, 3 vol., Cambridge, 1951-1954. Lucrarea a fost retipărită în mai multe ediții cea mai recentă datând din anul 2016. Această celebră lucrare a lui Sir Steven Runciman dedicată Cruciadelor a văzut

Secolul al XX-lea va aduce, așadar, contribuții majore în studierea fenomenului cruciat. Istoricul Thomas F. Madden afirma, într-un recent studiu, că pe această temă s-au făcut în ultimii patruzeci de ani investigații științifice în mii de articole de revistă și monografii academice¹. Fenomenul complex al Cruciadelor s-a bucurat de o mare atenție din partea istoricilor mai vechi sau mai noi, existând în prezent o extrem de bogată literatură în această problematică². O recentă lucrare a istoricului american Alfred J. Andrea intitulată *Encyclopedia of the Crusades*,³ ne oferă o analiză pertinentă a fenomenului complex și fascinant al Cruciadelor. Lucrarea se constituie într-un ghid modern și cuprinzător al Cruciadelor, mergând de la Cruciadele clasice din Orientul Mijlociu, până la cele din Franța îndreptate împotriva albigenzilor. Enciclopedia lui Alfred J. Andrea prezintă o crono-

lumina tiparului și în limba română, în traducerea unui colectiv alcătuit din Ovidiu Cristea, Marian Coman, Ovidiu-Victor Olar și Maria Pakucs-Wilcocks, la Editura Nemira din București, în anii 2014 (vol. I) și 2015 (vol. II și III).

¹ Thomas F. Madden, *Crusaders and Historians*, în FTH, New York, June/July, 2005; <http://www.firstthings.com/article/2007/01/crusaders-and-historians-42>.

² Amintim în acest sens doar câțiva istorici renumiți și lucrările lor: Ernest Barker, *The Crusades*, London: Oxford University Press, 1923; L. Bréhier, *L'église et l'Orient au Moyen Age, Les croisades*, Paris, 1928; N. Iorga, *Les narrateurs de la première croisade*, Paris, 1928; Harold Lamb, *The Crusades: Iron Men and Saints*, New York, 1930; R. Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jerusalem*, Paris, 1934-1936, 3 vol.; George Archibald Campbell, *The Crusades*, London, 1935; Hilaire Belloc, *The Crusades: The World's Debate*, Milwaukee: Bruce, 1937; Steven Runciman, *A History of the Crusades*, Cambridge, 1951-1954, 3 vol.; K. M. Setton, *A History of the Crusades*, vol. I-II, London, 1962, 1969; A. Duggan, *The story of the Crusades, 1097-1291*, London, 1963; Zoe Oldenbourg, *The Crusades*, New York, 1966; E. Sivan, *L'Islam et la croisade*, Paris, 1968; Cécile Morrisson, *Les croisades*, Paris, 1969; H. E. Mayer, *The Crusades*, Oxford, 1972; C. Erdmann, *The Origin of the Idea of Crusade*, Princeton, 1977; Antony Bridge, *The Crusades*, London, 1980; C. Cahen, *Orient et Occident au temps des croisades*, Paris, 1983; Amin Maalouf, *The Crusades Through Arab Eyes*, New York, 1984; E. Siberry, *Criticism of Crusading 1095-1274*, Oxford, 1985; P. M. Holt, *The Age of Crusades*, London, New York, 1986; Jonathan Riley Smith, *The Crusades: A Short History*, London, 1987; M. Balard, *Les croisades*, Paris, 1988; Tery Jones, *Crusades*, London, 1994; J. Richard, *The Crusades*, Cambridge, 1999; Carole Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Edinbourg, 1999; Manfred Vasold, *Cruciadele*, București, 2001; Thomas F. Madden, *The New Concise History of the Crusades*, Oxford, 2005; Michael Paine, *The Crusades*, New Jersey, 2006; Christopher Tyerman, *Gods War: A New History of the Crusades*, Cambridge, 2006; Thomas Asbridge, *The Crusades. The War for the Holy Land*, New York, 2010.

³ Alfred J. Andrea, *Encyclopedia of the Crusades*, Greenwood Press, 2003.

logie extinsă cu principalele evenimente ale Cruciadelor dintre anii 1095-1291, portrete biografice ale liderilor islamici care au venit în contact cu apusenii cruciații, teme legate de cultura islamică, precum și reproduceri din sursele primare ale Cruciadelor. Unii cercetători consideră că această lucrare a istoricului american este cea mai bună, cea mai cuprinzătoare și concisă dintre cele care au văzut lumina tiparului în ultimii ani.

Pe lângă lucrările generale consacrate fenomenului cruciat începând cu secolul al XX-lea au fost editate sursele primare ale Cruciadelor, precum și lucrări ori studii consacrate în mod special unei anumite Cruciade. Amintim pe scurt contribuția celor mai importanți istorici în acest sens. Dintre izvoarele sau sursele **Primei Cruciade** editate în limbi de circulație amintim: Anna Comnena (*Alexiada*)¹, Anonymous (*Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*)², Fulcheri Carnotensis (*Historia Hierosolymitana 1095-1127*)³. Dintre istoricii care și-au adus o contribuție semnificativă asupra Primei Cruciade amintim: Steven Runciman⁴, Robert Lawrence Nicholson⁵, J. C. Anderssohn⁶, C. Cahen⁷, Michael Foss⁸, H. E. J. Cowdrey⁹, John

¹ Anna Comnena, *The Alexiad*, translated by Elizabeth A. S. Dawes, London, 1928; Lucrarea a fost tradusă și în limba română de M. Marinescu, note de Nicolae-Șerban Tanașoca, 2 vol., București, 1977.

² Anonymous, *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, translated as *The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, by Rosalind Hill, New York, 1962.

³ Lucrarea a fost editată într-o ediție critică sub acest titlu (*Historia Hierosolymitana 1095-1127*), în limba latină de Heinrich Hagenmeyer la Heidelberg în 1913; Cronica lui Fulcher a fost tradusă și în limba engleză în mai multe ediții: Fulcher of Chartres, *Chronicle of the First Crusade*, translated Martha E. McGinty, London: Oxford University Press; Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1941; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, translated by Frances Rita Ryan, edited with an introduction by Harold S. Fink, New York, 1973. Cea mai recentă ediție a acestei Cronici a fost editată în anul 1998 la University of Pennsylvania Press de Edward Peters.

⁴ Steven Runciman, *The First Crusade*, Cambridge, 1980.

⁵ Robert Lawrence Nicholson, *Tancred: A Study of His Career and Work in Their Relation to the First Crusade and the Establishment of the Latin States in Syria and Palestine*, Chicago, 1940.

⁶ J. C. Anderssohn, *The Ancestry and Life of Godfrey of Bouillon*, 1947.

⁷ C. Cahen, *An Introduction to the First Crusade*, în PP, 6, 1954, pp. 6-30.

⁸ Michael Foss, *People of the First Crusade*, New York, 1997.

⁹ H. J. E. Cowdrey, *Cluny and the First Crusade*, în RB, 83, 1975; Idem, *Pope Urban II's Preaching of the First Crusade*, în H, 55 (1970), pp. 177-188.

Respect pentru oameni și cărți

France¹, J. Arthur McFall², Terry L. Gore³, Jonathan Phillips⁴, Dana C. Munro⁵.

Dintre izvoarele **Cruciadei a Doua** care au fost editate în epoca modernă amintim în primul rând *Cuvântările* Sfântului Bernard de Clairvaux (+1153)⁶ și *Cronicile* episcopului Otto de Freising⁷ (+1158). Cruciadei a Doua i-au dedicat studii mai mulți istorici dintre care amintim: Giles Constable⁸, Michael Gervers⁹, Marcel Pacaut¹⁰, J. Christopher Tyerman¹¹. O contribuție esențială în privința Cruciadei a Doua au adus istoricii Jonathan Phillips și Martin Hoch, care au editat un volum dedicat acestei Cruciade¹², la care și-au adus contribuția mai mulți istorici¹³. Istoricul Jonathan Phillips de

¹ John France, *Victory in the East: a Military History of the First Crusade*, Cambridge, 1994; Idem, *The Capture of Jerusalem*, în HT, 1, 1997.

² J. Arthur McFall, *Taken Jerusalem: Climax of the First Crusade*, în MH, (June, 1999) [Online at http://www.thehistorynet.com/MilitaryHistory/articles/1999/0699_text.htm].

³ Terry L. Gore, *The First Victory of the First Crusade: Dorylaeum, 1097, AD*, în MH, (June, 1998) [Online at http://www.thehistorynet.com/MilitaryHistory/articles/1998/06982_cover.htm].

⁴ Jonathan Phillips, ed, *The First Crusade: Origins and Impact*, Manchester, 1997.

⁵ Dana C. Munro, *The Speech of Urban II at Clermont*, în AHR, 11 (1906), pp. 231-240.

⁶ Bernard of Clairvaux, *The Letters of St. Bernard*, translated by Bruno Scott James, London, 1963.

⁷ Otto I, Bishop of Freising, *The Two Cities: A Chronicle of Universal History of the Year 1146 A.D.*, by Otto, Bishop of Freising, translated Charles Christopher Mierow, New York, Columbia University Press, 1928; Idem, *The Deeds of Frederick Barbarossa*, translated and annotated with an introduction by Charles Christopher Mierow (with the collaboration of Richard Emery), New York, Columbia University Press, 1953; reprint, Toronto: University of Toronto Press, 1995.

⁸ Giles Constable, *The Second Crusade as Seen by Contemporaries*, în T, 9 (1953), pp. 213-278.

⁹ Michael Gervers, ed., *The Second Crusade and the Cistercians*, New York: St. Martin's Press, 1992.

¹⁰ Marcel Pacaut, *Frederick Barbarossa*, translated by A. J. Pomerans, London, 1970.

¹¹ J. Christopher Tyerman, *Were there Any Crusades in the Twelfth Century*, în EHR., 110, 1995, pp. 553-578.

¹² Jonathan Phillips & Martin Hoch, eds., *The Second Crusade: Scope and Consequences*, Manchester: Manchester University Press, 2001.

¹³ Pe lângă cei doi editori au mai contribuit la realizarea volumului istoricii Rudolf Hiestand, Susan Edgington, Matthew Bennett, Nikolas Jaspert, Carole Hillenbrand, Linda Patterson, Timothy Reuter, Kurt Willads Jensen.

la Universitatea din Londra a publicat recent o nouă carte dedicată celei de a Doua Cruciade, care s-a bucurat de o largă apreciere, atât în rândul specialiștilor, cât și în fața publicului larg¹.

În ce privește păstrarea și transmiterea surselor primare a **Cruciadei a Treia**, menționăm editările făcute de Peter W. Edbury², Thomas A. Archer³, Louise Riley-Smith și Jonathan Riley-Smith⁴. Dintre cercetătorii care au scris despre evenimentele celei de-a Treia Cruciade amintim pe cei mai cunoscuți: Kate Norgate⁵, James A. Brundage⁶, John Gillingham⁷, Michael Markowski⁸, Hans Eberhard Mayer⁹, Jean Richard¹⁰. Un grup de istorici care îl are ca editor pe Benjamin Z. Kedar a publicat recent un volum¹¹ ce conține mai multe studii consacrate evenimentelor celei de-a Treia Cruciade¹².

Cruciada a Patra reprezintă, după cum arăta bizantinologul Alexander A. Vasiliev¹³, un fenomen extrem de complicat, în care au intervenit diverși factori, care au dus în cele din urmă la devierea expediției spre Constantinopol. Două dintre izvoarele principale ale acestei cruciade, respectiv *Cronicile* lui Geoffroy de Villehardouin și

¹ Jonathan Phillips, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*, London and New Haven: Yale University Press, 2007.

² Peter W. Edbury, *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translation*, Brookfield VT: Ashgate/Scolar Press, 1998.

³ Thomas A. Archer, *Crusade of Richard I 1189-1192*, New York, AMS Press, 1989.

⁴ Pope Gregory VIII. Bull *Audita tremendi* (October-November 1187), în „Crusades: Idea and Reality 1095-1274. Documents of Medieval History”, 4, edited by Louise Riley-Smith and Jonathan Riley-Smith, 63-67, London: Edward Arnold, 1981.

⁵ Kate Norgate, *Richard the Lion Heart*, 1924.

⁶ James A. Brundage, *The Crusade of Richard I: Two Canonical Quaestiones*, în S, 38, 3, 1963, pp. 443-452.

⁷ John Gillingham, *Richard the Lionheart*, London, 1978.

⁸ Michael Markowski, *Richard Lionheart: Bad King, Bad Crusader?*, în JMH, 23, 1997, pp. 351-365.

⁹ Hans Eberhard Mayer, *Henry II of England and the Holy Land*, în EHR, XC VII, 1982, pp. 721-739.

¹⁰ Jean Richard, *An Account of the Battle of Hattin referring to the Frankish Mercenaries in Oriental Moslem States*, în S, 27, 1952, pp. 168-177.

¹¹ Volumul se intitulă *The Horns of Hattin*, London, 1992.

¹² Dintre istoricii mai cunoscuți care semnează în acest volum amintim pe Benjamin Z. Kedar (editor), Christopher Tyerman, Norman Housley, H. E. J. Cowdrey, Thomas W. Lyman, Hans Eberhard Mayer, Bernard Hamilton, William Hamblin, Jean Richard, Michael Markowski, James A. Brundage, David C. Nicolle.

¹³ A. A. Vasiliev, *op. cit.*, pp. 433-441.